

ارزیابی کیفیت فضاهای عمومی شهری از منظر عینی و ذهنی (مطالعه موردی: خیابان‌های اصلی شهر رشت)

مازیار نبی‌زاده ذوالپیرانی^{۱*}، نورالدین عظیمی^۲

۱. دانشجوی دکتری شهرسازی، دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه هنر اسلامی تبریز، تبریز، ایران.

۲. دانشیار گروه شهرسازی، دانشکده معماری و هنر، دانشگاه گیلان، رشت، ایران.

* نویسنده مسئول، Email: mazyar.nbz@gmail.com

تاریخ دریافت: ۰۸ مرداد ۱۴۰۱

تاریخ پذیرش: ۰۶ دی ۱۴۰۲

چکیده

مقدمه: فضاهای عمومی که از عناصر مهم شهری محسوب می‌شوند، نقش تعیین کننده‌ای در کیفیت زندگی شهروندان دارند و تعاملات و رفتارهای اجتماعی مردم شهر را منعکس می‌کنند. این فضاهای عمومی دارای خصوصیات و عناصری هستند که کیفیت آنها می‌تواند ارتقا یابد تا زندگی دلپذیرتر و پایدارتری در شهر فراهم شود. بنابراین شناسایی معیارهای مؤثر بر کیفیت فضاهای عمومی شهری نقش مهمی در توسعه اصولی شهرها و ایجاد محیط شهری مطلوب دارد.

هدف: این پژوهش با بررسی فضاهای عمومی خیابان‌های اصلی شهر رشت، عوامل مؤثر بر کیفیت آنها را از منظر عینی و ذهنی شناسایی و ارزیابی نموده است.

روش‌شناسی: برای ارزیابی عینی کیفیت خیابان‌ها از مشاهده میدانی و تکمیل چک لیست استفاده شده است و برای ارزیابی کیفیت خیابان به صورت ذهنی از پرسشنامه بهره گرفته شده است. تحلیل داده‌ها و سنجش کیفیت فضاهای عمومی خیابانها با استفاده از مدل تاپسیس انجام گرفته و جهت میزان همبستگی دو متغیر کیفیت عینی و کیفیت ذهنی از ضریب همبستگی پیرسون استفاده شده است.

قلمرو جغرافیایی پژوهش: در این پژوهش فضاهای عمومی خیابان‌های اصلی شهر رشت در ۱۱ خوشه مورد مطالعه قرار گرفته است.

یافته‌ها و بحث: میزان رابطه همبستگی بین دو کیفیت خصوصیات عینی و ذهنی مقدار $R=0.68$ محاسبه شده است. از لحاظ مقایسه برخورداری خوشه‌های مختلف از کیفیت‌های فضای عمومی خیابان‌ها از منظر عینی و ذهنی خوشه‌های ۱۱، ۶، ۷ دارای ضرایب تاپسیس بالای ۰.۵ هستند و خوشه‌های ۱، ۲، ۳، ۴ و ۱۰ با ضرایب تاپسیس کمتر از ۰.۵ دارای پایین‌ترین مقدار کیفیت فضاهای خیابانی هستند.

نتیجه‌گیری: نتایج تحقیق حاکی از آن است که بخش‌های مرکزی و شمالی شهر که عمدتاً شامل گروه‌های اجتماعی متوسط و نسبتاً مرفه هستند، از کیفیت فضای خیابانی بالاتری برخوردارند، در حالی که بخش‌های جنوبی و جنوب غربی شهر رشت که عمدتاً در برگرنده طبقات اجتماعی پایین‌تر و حاشیه‌نشینان هستند، کیفیت پایین‌تری دارند. نتایج این مطالعه همچنین نشان داد که بین خصوصیات عینی و ذهنی کیفیت خیابان‌های شهر رشت رابطه مثبت معناداری وجود دارد.

کلیدواژه‌ها: فضای عمومی شهری، ارزیابی عینی و ذهنی، فضاهای خیابانی، رشت.

مقدمه

شهر و نحوه ساختن آن نشانگر تفکر و جهان‌بینی انسان‌هایی است که در آن زندگی می‌کنند. به عبارت دیگر شهر به مثابه بروز عینی از ذهنیات شهروندان است و نحوه نگاه آنان به جهان و مکان را بیان می‌کند. شهرسازی نیز با نمایش ذهنیات شهروندان در بستر کالبد فیزیکی در دوره‌های مختلف، همراه با تغییر در نحوه تفکر و نگرش‌ها، دچار تغییر و تحول شده است. این تغییرات اگر منجر به انباشت تجربه‌های فرهنگی و اجتماعی شهروندان شود، رشد شهری را در پی خواهد داشت. لذا شهرها نیاز به مکان‌هایی دارند تا این تجارب در آن‌ها تجلی یافته و احساس و ادراک شهری در آن‌ها شکل یابد. وقایع و حوادث در این فضاها و مکان‌ها رخ می‌دهند و شهروندان در زمانی واحد نقش بازیگر و تماشاگر را در آن‌ها ایفا می‌کنند. بنابراین با آفرینش فضاهای عمومی شهری شکل گرفته بر مبنای هویت و حیات مدنی شهروندان، امکان در هم آمیختن درک شهودی و روانی فراهم می‌آید و تجربه‌های شهری انباشت می‌شود (حبیبی، ۱۳۸۰؛ پیروای و نک، ۱۳۹۴).

فضاهای عمومی شهری از جمله مباحث پر اهمیت شهری است که مورد توجه بسیاری از کارشناسان مسائل شهری بوده و می‌تواند بر سیاست‌های اجتماعی، پالایش ساخت اجتماعی، تولید کیفیت انسانی - عاطفی در جامعه، بیان زندگی فعال مردم، فعالیت سیاسی، زندگی سالم شهری و مانند آن موثر باشد. رابطه میان طراحی فضای شهری و شکل‌های زندگی اجتماعی در آن، گواهی است روشن بر رابطه میان بناهای ساخته شده و فضایی که در لابلای آنها در حرکت هستند. امروزه ابعاد اجتماعی فضای شهری بیش از هر زمان مورد توجه برنامه‌ریزان قرار داشته و یافتن ارتباط بین کیفیت‌های فضایی و مفاهیم اجتماعی از اهمیت زیادی برخوردار است. هرچند هنوز هم عمده شناخت، تحلیل و طراحی فضا در شهرها بیشتر با تاکید بر جنبه‌های زیبایی‌شناختی و با تکیه بر نظریات فرمالیستی صورت می‌پذیرد و به ابعاد اجتماعی فضا کمتر توجه می‌شود (حبیبی، ۱۳۸۰؛ پارسی، ۱۳۸۱؛ ستارزاده و دیگران، ۱۳۸۹؛ حیدری و دیگران، ۱۳۹۸).

ادراک شهروندان از فضاهای عمومی شهری در کنار نظرات تخصصی کارشناسان پیرامون مولفه‌های موثر بر کیفیت فضاهای عمومی شهری، مسئله مهمی است که مستلزم پژوهش‌های مرتبط با این فضاها است تا کیفیت پایدارتری را برای این فضاها به ارمغان آورد. به صورت کلی در زمینه ارزیابی کیفیت‌های موثر بر فضاهای عمومی شهری معمولاً دو رویکرد مد نظر قرار می‌گیرد. رویکرد اول به صورت عینی و مبتنی بر قواعد خاص تعیین شده از نظر کارشناسان معمار و شهرساز به فضاهای عمومی می‌نگرد. اما در رویکرد دوم، ارزیابی فضاهای عمومی، به نظر ناظر و ذهنیت وی از فضا وابسته است (ستارزاده و دیگران، ۱۳۸۹؛ منتظرالحجه و دیگران، ۱۳۹۷؛ حیدری و دیگران، ۱۳۹۸). در این مطالعه هر دو رویکرد مورد توجه قرار گرفته و پژوهش حاضر قصد دارد تا به یک مقایسه میان ارزیابی ذهنی و عینی فضاهای عمومی در شهر رشت بپردازد. این مطالعه به این سوال پاسخ می‌دهد که معیارهای موثر بر کیفیت فضاهای عمومی شهری از منظر ذهنی و عینی چه چیزهایی هستند و وضعیت این معیارها در فضای عمومی خیابان‌های شهر رشت چگونه تعریف می‌شوند.

فضاهای عمومی بخشی از فضاهای شهری هستند که به همه مردم اجازه می‌دهد به آن دسترسی داشته باشند و در آن فعالیت کنند. فضاهای شهری مکان‌هایی هستند که در آن‌ها رفتارهای مدنی و اجتماعی جاری شده و روابط و مناسبات اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی موجود در بطن جامعه شهری تبلور می‌یابد. فضاهای شهری دارای حیطه گسترده از عملکردها از جمله برخوردهای اجتماعی و تبادل افکار شهروندان، وقوع حوادث و رخدادها، ایجاد تصویر ذهنی و ادراک از سیمای شهر، برقراری فعالیت‌ها و دادوستدها، تردد و جابجایی، وقوع هنجارهای اجتماعی و توجه به عوامل موثر بر پایداری محیط‌زیست می‌باشد. فضاهای عمومی شهری همچنین نیازهایی چون راحتی، آسایش، حضور غیر فعال و فعال در فضا و کشف را برای شهروندان مرتفع می‌کند (عباس زادگان، ۱۳۸۴؛ تیبالدز، ۱۳۸۵؛ زال نژاد، ۱۳۸۹؛ رفیعیان و خدایی، ۱۳۸۹).

وجود فضاهای عمومی در شهرها برای جلوگیری و پیشگیری از آسیب‌های اجتماعی و کاهش افسردگی و خشونت در جامعه ضروری است و نقش آن در تعدیل محیط اجتماعی شهر بر کسی پوشیده نیست. از آنجایی که این مکان‌ها، فرصت‌هایی را برای زندگی اجتماعی ایجاد می‌کنند؛ چنان‌چه مطلوبیت داشته باشند می‌توانند مکانی را برای آرامش، آسایش، تجلی استعدادها و بروز خلاقیت شهروندان فراهم کند. فضای شهری را می‌توان مکان تبلور و تجمع انسان‌هایی دانست که دارای الگوهای رفتاری متفاوتی هستند. انسان در این محیط شهری حضور یافته و با فعالیت و تعاملات اجتماعی به کالبد آن جان می‌بخشد. به‌طور کلی، فضای عمومی شهری به محلی اطلاق می‌شود که «امکان برقراری تعاملات اجتماعی، عمومی بودن فضا، باز و در دسترس بودن فضا» در آن فراهم باشد (اعتماد، ۱۳۸۴؛ محمودی‌نژاد، ۱۳۸۵؛ Lehtovuori, 2016).

امروزه فضاهای عمومی شهری بیشتر در پی افزایش بازدهی اقتصادی است و این امر سبب توجه کمتر به کیفیت این فضاها شده است. کیفیت نازل بسیاری از محیط‌های شهری معاصر حاصل عمل فرآیندها و نیروهایی است که محیط را به وجود آورده‌اند و در آن عمل می‌کنند بنابراین نیاز است تا کیفیت فضاهای عمومی شهری در طرح‌های بازآفرینی شهری بیشتر مد نظر برنامه‌ریزان قرار گیرد. تمرکز بر کیفیت‌های محیطی می‌تواند سبب کارایی و سرزندگی فضاهای عمومی شهری شده و استمرار حیات شهری و تقویت سرمایه اجتماعی را به دنبال داشته باشد. لذا یکی از مهمترین معیارهایی که در ارزیابی شهرها و محیط‌های شهری لحاظ می‌شود، کیفیت عرصه‌های عمومی شهری موجود در آن است و این واقعیت غیرقابل اجتناب است که کیفیت این فضاها معیار ارزیابی برای میزان مطلوبیت شهرها محسوب می‌شود (رفیعیان و دیگران، ۱۳۹۱؛ خاک‌زند و آقابزرگی، ۱۳۹۳؛ کارمونا و دیگران، ۱۳۹۴؛ شیخی و رضایی، ۱۳۹۶؛ Bodnar, 2015؛ Ramlee et al, 2015).

در ادامه خلاصه‌ای از پژوهش‌های انجام شده در زمینه کیفیت‌های موثر بر فضاهای عمومی شهری و جمع‌بندی این پژوهش‌ها از لحاظ معیارهای موثر بر کیفیت فضاهای عمومی شهری از دو منظر عینی و ذهنی در جداول ۱ و ۲ ارائه شده است. معیارهای عینی موثر بر کیفیت فضای شهری، مولفه‌هایی هستند که از نظر متخصصین امور شهری، با ارتقای این مولفه‌ها در یک فضا، می‌توان کیفیت آنها را بهبود بخشید. از طرف دیگر معیارهای ذهنی موثر بر کیفیت فضای شهری، آن‌هایی هستند که همواره در ارزیابی کیفیت فضاها، مد نظر شهروندان قرار می‌گیرد و در ضمیر ناخودآگاه شهروندان مبنا قرار داده می‌شود. بنابراین آگاهی از آن‌ها و ارزیابی فضاهای شهری مبتنی بر آن‌ها از اهمیت خاصی برخوردار است.

جدول ۱. معیارهای عینی موثر بر کیفیت خیابان‌های شهری و زیر معیارها

معیار عینی	زیر معیارها	ماخذ
کیفیت پوشش گیاهی	کیفیت پوشش گیاهی (غیر از درخت) و سطوح تعیین شده برای آن، کیفیت و تعدد درختان حاشیه و وسط خیابان	گل، ۱۳۹۴؛ گلکار، ۱۳۹۳؛ جیکوبز، ۱۳۹۶؛ دوانی و همکاران، ۱۳۹۱؛ کالن، ۱۳۹۴
تعاملات و خصوصیات اجتماعی فضا	میزان حضور و فعالیت شهروندان در فضا، میزان ناهنجاری‌های اجتماعی در فضا، سطح درآمدی افراد، میزان حضور و سکونت افراد فقیر، میزان ارتباط اجتماعی افراد، میزان فعالیت‌های اجتماعی سازمان یافته	اعتماد، ۱۳۸۴؛ حبیبی و مقصودی، ۱۳۸۴؛ گل، ۱۳۹۴؛ رفیعیان و دیگران، ۱۳۹۱؛ کارمونا، ۱۳۹۴؛ گلکار، ۱۳۹۳؛ جیکوبز، ۱۳۹۶؛ گل، ۱۳۹۶
کیفیت مبلمان و تجهیزات محیطی	کیفیت رفوژ میانی و جدول‌ها، نورپردازی مناسب، کیفیت چراغ‌های روشنایی، کیفیت سطوح‌های زباله، کیفیت نیمکت‌ها و محل‌های استراحت، کیفیت تابلوها و اعلانات راهنمایی، کیفیت پوشش آسفالت	تیس اونسن، ۱۳۸۷؛ گل، ۱۳۹۴؛ دوانی و همکاران، ۱۳۹۱؛ پاکزاد، ۱۳۹۵
کیفیت پیاده‌رو	تمهیدات لازم برای کودکان، سالخوردگان و معلولین، کف‌سازی مناسب و دارای هماهنگی بصری، مطلوبیت عرض پیاده‌رو، موانع مسیر پیاده، همسانی و عدم اختلاف ارتفاعی متعدد در مسیر پیاده‌رو، محافظت در برابر آفتاب و باران، پاسخگویی به استفاده‌های دیگر نظیر خرید و فروش و صحبت کردن، میزان تمیزی و پاکیزگی محیط	گل، ۱۳۹۴؛ گلکار، ۱۳۹۳؛ جیکوبز، ۱۳۹۶؛ موتین، ۱۳۹۶؛ Martokusumo et al 2013;

دسترسی	قابلیت در دسترس بودن در سطح شهر، قابلیت در دسترس بودن برای مردم منطقه، قابلیت در دسترس بودن برای ساکنین محله، میزان دسترسی به حمل و نقل عمومی	اعتماد، ۱۳۸۴؛ گل، ۱۳۹۴؛ رفیعیان و دیگران، ۱۳۹۱؛ بنتلی و دیگران، ۱۳۹۵؛ جیکوبز، ۱۳۹۶؛ Woldeamanuel, & Kent, ۲۰۱۶؛ حبیبی و مقصودی، ۱۳۸۴؛ گل، ۱۳۹۴؛ رفیعیان و دیگران، ۱۳۹۱؛ کارمونا، ۱۳۹۴؛ جیکوبز، ۱۳۹۶؛ موتین، ۱۳۹۶؛ پاکزاد، ۱۳۹۵؛ گل، ۱۳۹۴؛ کارمونا، ۱۳۹۴؛ جیکوبز، ۱۳۹۶؛ توسلی، ۱۳۹۵؛ پاکزاد، Tulumello, 2015؛ ۱۳۹۵
کیفیت فعالیت جداره‌ها	اختلاط و تنوع کاربری، فعال بودن فعالیت‌ها در طول شبانه روز، وجود کاربری های غیرفعال، درشت دانه و ناسازگار، وجود فعالیت های شاخص، کیفیت طراحی طبقات همکف	حبیبی و مقصودی، ۱۳۸۴؛ گل، ۱۳۹۴؛ رفیعیان و دیگران، ۱۳۹۱؛ کارمونا، ۱۳۹۴؛ جیکوبز، ۱۳۹۶؛ موتین، ۱۳۹۶؛ پاکزاد، ۱۳۹۵؛ گل، ۱۳۹۴؛ کارمونا، ۱۳۹۴؛ جیکوبز، ۱۳۹۶؛ توسلی، ۱۳۹۵؛ پاکزاد، Tulumello, 2015؛ ۱۳۹۵
ایمنی و امنیت در خیابان	ساختمانهای رو به خیابان و مراقبت بصری ابنیه، وجود فضاهای بلااستفاده، کور و غیرقابل دفاع، راحتی عبور عابر پیاده از خیابان، مناسب بودن خیابان برای استفاده از دوچرخه، میزان احساس امنیت شهروندی، میزان احساس راحتی و آرامش در محیط	تیس اونسن، ۱۳۸۷؛ حبیبی و مقصودی، ۱۳۸۴؛ گل، ۱۳۹۴؛ بنتلی و همکاران، ۱۳۹۵؛ جیکوبز، ۱۳۹۶؛ دوانی و همکاران، ۱۳۹۱؛ کالن، ۱۳۹۴
کیفیت نمای ساختمانی و جداره‌ها به لحاظ کالبدی	مناسب بودن مصالح ابنیه بدنه خیابان و نمای ساختمانی، کیفیت ابنیه به لحاظ نوساز و یا فرسوده بودن، شفافیت بصری ابنیه (سطوح شفاف و کدر)، میزان محصوریت خیابان، تنوع سن و جنس ساختمانی، پیوستگی جداره خیابان، ارتفاع ساختمانی، واحدهای خرد تجاری متعدد	تیس اونسن، ۱۳۸۷؛ حبیبی و مقصودی، ۱۳۸۴؛ گل، ۱۳۹۴؛ بنتلی و همکاران، ۱۳۹۵؛ جیکوبز، ۱۳۹۶؛ دوانی و همکاران، ۱۳۹۱؛ کالن، ۱۳۹۴
تبلیغات خیابانی	نظم و زیبایی تابلوهای تبلیغاتی ابنیه، نظم و زیبایی تابلوهای تبلیغاتی خیابان.	دوانی و همکاران، ۱۳۹۱؛ کالن، ۱۳۹۴

جدول ۲. معیارهای ذهنی موثر بر کیفیت خیابان‌های شهری و زیر معیارها

معیار ذهنی	زیر معیارها	ماخذ
فعالیت‌های اجتماعی سازمان یافته	برگزاری مراسم، رویدادها، و انواع فعالیت‌های اجتماعی سازمان یافته که موجب تمایز و ماندگاری در ذهن می‌شود.	نورائی و ستاری، ۱۳۹۶؛ علیلو و دیگران، ۱۳۹۸؛ تاج و حافظی‌زاده، ۱۳۸۹
ارتباط اجتماعی افراد	صحبت کردن با دوستان، نشستن در فضاهای عمومی، قدم زدن و تعامل با یکدیگر، صحبت میان خریداران و فروشندگان و سایر ارتباطات اجتماعی که سبب افزایش شناخت بیشتر استفاده‌کنندگان از یکدیگر و فضای عمومی و افزایش مطلوبیت آن می‌شود.	حاجی احمدی همدانی و دیگران، ۱۳۹۴؛ قرائی و دیگران، ۱۳۹۷؛ نورائی و ستاری، ۱۳۹۶
احساس آرامش	آرامش یک ویژگی درونی فضاهای عمومی شهری است که سبب می‌شود استفاده کنندگان با خیال راحت به حضور در آن فضا پرداخته و از اضطراب و استرس ناشی از عوامل مخرب به دور باشند.	اسلامی محمودآبادی و همکاران، ۱۴۰۰؛ زیاری و دیگران، ۱۳۹۵؛ مقدسی، ۱۳۹۷
پاکیزگی	کثیف بودن محیط، پراکنش خاک در هوا، وجود زمین‌های رها شده که محل تجمع زباله شده‌اند، اغتشاش دیوارنوشته‌ها و غیره، از جمله عواملی هستند که بر ذهنیت شهروندان نسبت به میزان پاکیزگی یک فضای عمومی شهری موثر هستند.	Cornea et al, 2017; Mohamed et al, 2021
ناهنجاری های اجتماعی	سرقت، نزاع، حضور گروههای بزهکار و معتاد و توزیع مواد مخدر از جمله عواملی هستند که وجودشان در یک فضای عمومی منجر به افزایش ناهنجاری‌های اجتماعی در آن مکانها می‌شود.	عبدلی و دیگران، ۱۳۹۷؛ محسنی و نصرتی پایانی، ۱۳۹۳
سطح درآمدی افراد	حضور و سکونت اقشار فقیر و یا میزان حضور اقشار مرفه و ثروتمند، یکی از عوامل بسیار مهم شکل‌گیری اختلاف طبقاتی در شهرها است که بر ذهنیت شهروندان از یک فضای شهری موثر است.	Brøgger, 2019; Bayón & Saraví, 2018; Lucci et al, 2018
میزان دوست داشتن محیط	مولفه‌های مختلفی در طول زمان منجر به ایجاد نوعی احساس علاقه فرد به محیط می‌شود. واژگانی نظیر حس تعلق به مکان و هویت مکان که بیانگر نوعی ارتباط ادراکی میان استفاده‌کنندگان از یک فضا با خود آن فضا است در این راستا قرار می‌گیرند.	رهنما و رضوی، ۱۳۹۱؛ مشکینی و دیگران، ۱۳۹۳
امنیت	کاهش احساس امنیت موجب رانده شدن و حضور کم شهروندان در فضای عمومی	عظیمی و دیگران، ۱۳۹۶؛ شعبان جولا

می شود و کیفیت فضاهای عمومی شهری ارتباط زیادی با احساس امنیت و زندگی، Davis, 2017؛ ۱۳۹۴	شهروندان در آن‌ها دارد.
اگرچه زیبایی یک امر نسبی است و از نظر افراد مختلف، متفاوت تعبیر می‌شود، منتظرالحجه و دیگران، ۱۳۹۷؛	زیبایی و دلپذیری
اما یک سری عناصر زیبایی‌شناسانه وجود دارد که منجر می‌شود عموم شهروندان Patterson, 2016	یک فضا را کمتر یا بیشتر زیبا بدانند.
تمایل به ادامه زندگی در محله نشان دهنده رضایت ساکنین نسبت به آن مکان قرائی و دیگران، ۱۳۹۷؛ نورائی و ستاری، ۱۳۹۶؛ Viana, 2015	تمایل به ادامه زندگی در محله یا تغییر محله

روش شناسی

در این تحقیق ابتدا با استفاده از مطالعات اسنادی و کتابخانه‌ای و بررسی مبانی نظری مرتبط با فضاهای عمومی شهری و نظرسنجی از متخصصین شهری و جمع‌بندی این نظرات معیارهای موثر بر کیفیت فضاهای شهری از دو منظر عینی و ذهنی مشخص گردید. در اینجا منظور از معیارهای عینی (جدول ۱)، معیارهای قابل مشاهده ای هستند که در کیفیت فضاهای عمومی شهری تاثیر دارند و با ارتقای آن‌ها می‌توان کیفیت فضاهای شهری را بهبود بخشید. در این مطالعه برای ارزیابی فضای عمومی خیابان‌های شهر رشت از منظر عینی، از روش حضور در فضا، مشاهده و پر کردن چک‌لیست استفاده گردید. این چک‌لیست مشتمل بر ۱۰ معیار اصلی و ۴۸ معیار فرعی موثر بر کیفیت فضاهای عمومی شهری بود که در خیابان‌های شهر رشت، در ماه‌های خرداد، تیر و مرداد سال ۱۳۹۷ تکمیل گردید و طی ماه‌های خرداد و تیر سال ۱۴۰۱ مورد بازبینی و اصلاح مجدد قرار گرفت (جدول ۱).

از طرف دیگر معیارهای ذهنی (جدول ۲) نیز شامل ۱۰ معیار است که در طولانی‌مدت در ذهن استفاده‌کنندگان از یک فضا، شکل می‌گیرند و بررسی آن‌ها صرفاً با مشاهده عینی در یک زمان کوتاه، ممکن نیست. لذا در این پژوهش جهت ارزیابی معیارهای ذهنی موثر بر کیفیت فضاهای عمومی شهری از روش تکمیل پرسشنامه از ساکنین و استفاده-کنندگان از فضاهای عمومی شهری بهره گرفته شده است. در این رابطه با استفاده از فرمول کوکران، حجم نمونه برابر با ۲۷۰ عدد محاسبه گردید ولی در عمل تعداد ۳۰۹ پرسشنامه از شهروندان تکمیل گردید. ترکیب جنسی جمعیت ۳۰۹ نفری شامل ۷۵٪ مرد و ۲۵٪ زن. به لحاظ سنی ۱۸٪ زیر ۲۰ سال، ۶۵٫۷٪ بین ۲۰ و ۳۰ سال، ۲۲٪ بین ۳۰ و ۵۰ سال و ۷٫۵٪ ۵۰ سال و به بالا بودند. وضعیت تحصیلی پاسخ دهنده‌گان شامل ۲۱٪ تحصیلات دیپلم و زیر دیپلم، ۵۲٪ لیسانس و ۲۷٪ فوق‌لیسانس و بالاتر بودند. از لحاظ نوع اشتغال ۴۶٫۲٪ محصل و دانشجو، ۲۵٫۹٪ کارمند، ۱۳٫۲٪ بازاری و شغل آزاد، ۳٫۹٪ خانه دار، ۵٫۲٪ سایر و ۵٫۵٪ بیکار بودند.

در هر دو مورد برداشت چک لیست میدانی و نظر سنجی از ساکنان، برای ارزیابی هر کدام از ویژگی‌های موثر در کیفیت فضای شهری خیابان در شهر رشت از طیف پنج تایی لیکرت برای سنجش میزان برخورداری خیابان‌ها از کیفیت فضای شهری استفاده شده است. در این طیف پنج تایی از گزینه‌های خیلی، کم، متوسط، زیاد و خیلی زیاد استفاده شده است. در این طیف برای گزینه از خیلی کم تا خیلی زیاد به ترتیب از امتیاز ۱ تا ۵ استفاده شده است (جدول ۳).

جدول ۳. امتیازبندی گزینه‌های میزان کیفیت فضای خیابان‌ها

خیلی کم	کم	متوسط	زیاد	خیلی زیاد
۱	۲	۳	۴	۵

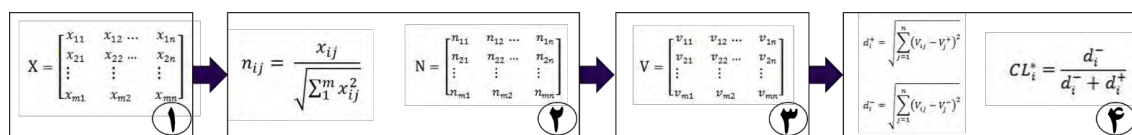
باتوجه به اینکه هر یک از عوامل مؤثر بر کیفیت فضای شهری دارای تاثیر متفاوتی هستند، نیاز به این بود که در تحلیل اطلاعات، میزان تاثیر هر پارامتر باتوجه به میزان اهمیتش بر شکل‌دهی کیفیت فضای شهری مشخص شود. برای تعیین میزان اهمیت این عوامل از ۲۰ نفر از متخصصین شهرسازی نظرسنجی به عمل آمد و نظرات آن‌ها درباره

میزان اهمیت هر یک از عوامل مؤثر بر کیفیت فضاهای عمومی شهر کسب گردید. سپس با توجه به اینکه استفاده از روش محاسبه میانگین به عنوان یکی از متداول ترین معیارهای گرایش به مرکز و نزدیک ترین نظر نسبت به همه نظرات محسوب می شود، با استفاده از محاسبه میانگین ضرایب تعیین شده توسط متخصصین برای هر پارامتر، ضریب کلی تأثیر آن پارامتر در کیفیت فضای عمومی شهر بدست آمد. میانگین ضرایب کلی بدست آمده برای معیارهای عینی و ذهنی به شرح جدول ۴ است.

جدول ۴. ضرایب کلی به دست آمده برای پارامترهای مورد بررسی براساس نظر متخصصین

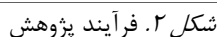
معیارهای اصلی عینی	ضریب کلی	معیارهای اصلی ذهنی	ضریب کلی
کیفیت پوشش گیاهی	۲,۵	زیبایی و دلپذیری	۲,۳
تعاملات اجتماعی و خصوصیات اجتماعی فضا	2.6	ناهنجاری های اجتماعی	۲,۵
کیفیت نمای ساختمانی و جداره ها به لحاظ کالبدی	2.1	پاکیزگی	۲,۵
ایمنی و امنیت در خیابان	2.8	امنیت	۲,۷
کیفیت فعالیت جداره ها	2.7	احساس آرامش	۲,۵
کیفیت مبلمان و تجهیزات محیطی	2.5	ارتباط اجتماعی افراد	۲,۴
کیفیت پیاده رو	2.3	فعالیت های اجتماعی سازمان یافته	۲,۴
تبلیغات خیابانی	1.2	سطح درآمدی افراد	۲
دسترسی	2.5	میزان دوست داشتن محیط	۲,۲
		ادامه زندگی در محله	۲,۴

در پژوهش حاضر از روش تاپسیس برای تعیین امتیاز خوشه ها و میزان برخورداری خیابان ها از کیفیت های فضای عمومی شهری استفاده شده است. روش تاپسیس (TOPSIS) جزء روش های مرسوم جهت انجام رتبه بندی در پژوهش هایی است که در آن چندین گزینه نیاز است تا با استفاده از چندین معیار، مورد ارزیابی قرار گیرند. در این روش که جزء روش های انتخاب چندمعیاره MCDM است، گزینه ها با استفاده از معیارهایی رتبه بندی می شوند. در این روش می توان همزمان معیارهای مثبت و منفی را در رتبه بندی گزینه ها لحاظ نمود و همزمان از چند معیار در طول و عرض یکدیگر جهت رتبه بندی گزینه ها بهره برد. فلسفه کلی در نظر گرفته شده در روش تاپسیس نیز آن است که در آن دو گزینه فرضی ایده آل مثبت و ایده آل منفی تعریف می شود که به ترتیب بهترین گزینه ممکن و بدترین گزینه ممکن هستند و گزینه ها بر مبنای این دو گزینه رتبه بندی می شوند. بر این مبنای بالاترین امتیازی که یک گزینه می تواند به دست بیاورد برابر با یک است و کمترین امتیاز هم عدد صفر است و امتیاز گزینه ها هرچقدر به عدد ۱ نزدیکتر باشد از جایگاه بالاتری برخوردار است. از امتیازات مهم استفاده از این روش در پژوهش حاضر نیز آن است که به طور همزمان می توان از شاخص ها و معیارهای عینی و ذهنی جهت رتبه بندی گزینه ها استفاده نمود. مراحل ریاضی روش تاپسیس در شکل ۱ نمایش داده شده است. در این شکل m تعداد گزینه ها، n برابر با شاخص ها، x امتیازات هر یک از متغیرها است.

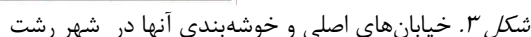

شکل ۱. فرآیند مدل تاپسیس

فرآیند کلی تحقیق و مراحل انجام پژوهش حاضر در شکل زیر نشان داده شده است (شکل ۲).

در این پژوهش برای بررسی فضاهای عمومی شهر رشت خیابان‌های اصلی آن که شامل ۵۱ خیابان است مورد مطالعه قرار گرفت. با توجه به پیوستگی و ارتباط اجتماعی-اقتصادی، خصوصیات محله‌ای، عبور شریان‌های اصلی و فرعی و همچنین تقسیم‌بندی‌هایی از شهر که در بین شهروندان مرسوم است ۵۱ خیابان اصلی شهر در ۱۱ خوشه دسته‌بندی شدند. شکل ۳ خیابان‌های اصلی و خوشه بندی آن‌ها را نشان می‌دهد و از هر خوشه عکس‌هایی ارائه شده است.

یافته‌ها و بحث

پس از تعیین معیارهای موثر بر کیفیت فضاهای عمومی شهری، انتخاب خیابان‌های مورد بررسی و خوشه‌بندی آنها، چک لیست کیفیت خیابان‌های رشت بر اساس معیارهای عینی ده گانه و از طریق مشاهده میدانی محققین در خوشه‌های یازده گانه تکمیل گردید. پس از استخراج نتایج و اعمال ضرایب اهمیت پارامترهای مورد بررسی، از مدل تائیسس

برای تعیین امتیاز نهایی معیارهای عینی در خوشه‌ها استفاده گردید (جدول ۵). همین طور دیدگاه ساکنان در مورد ارزیابی آنها از کیفیت فضاهای خیابانی رشت بر اساس پارامترهای ۱۰ گانه به لحاظ ذهنی در خوشه‌های مختلف از طریق پرسشنامه تکمیل گردید. پس از استخراج نتایج پرسشنامه و جمع بندی آنها از مدل تاپسیس برای تعیین امتیاز نهایی کیفیت‌های ذهنی خوشه‌ها استفاده به عمل آمد که نتایج آنها در جدول ۶ مشاهده می شود. در مدل تاپسیس، هرچقدر ضریب تاپسیس کلی امتیاز خوشه به عدد یک نزدیک‌تر باشد، آن خوشه از فضاهای عمومی شهری با کیفیت-تری برخوردار است و هر چقدر امتیاز خوشه به صفر نزدیک‌تر باشد، کیفیت فضاهای عمومی شهری در آن خوشه پایین‌تر است.

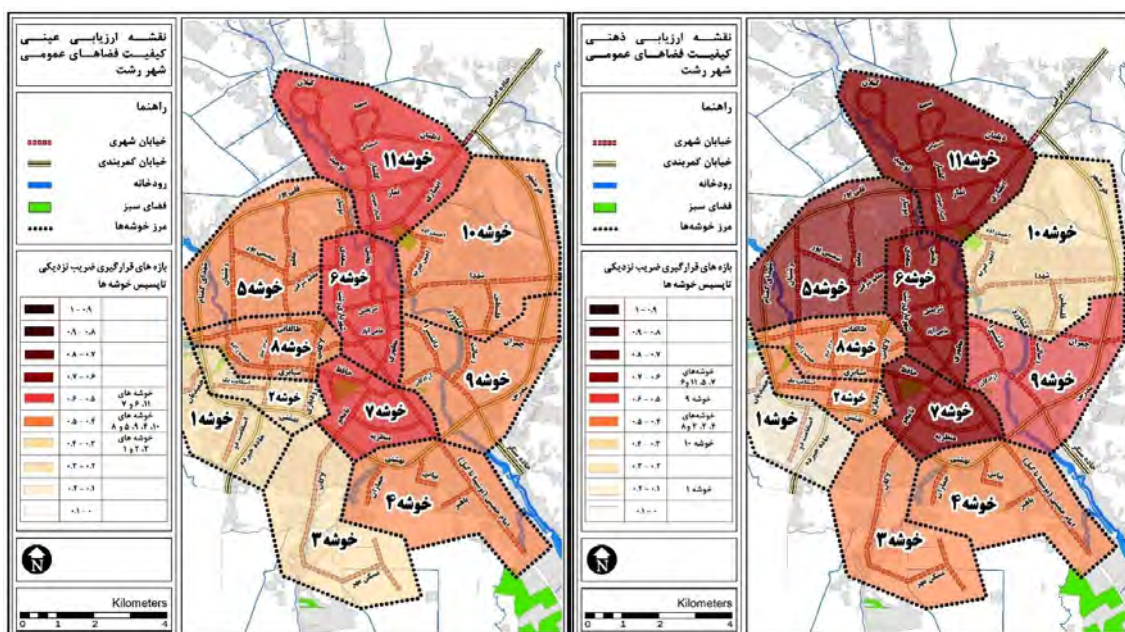
جدول ۵. امتیاز خوشه‌ها بر اساس میزان برخورداری خیابان‌ها از کیفیت‌های فضای عمومی شهری از لحاظ عینی

عنوان خوشه	کیفیت پوشش گیاهی	تعاملات اجتماعی و خصوصیات اجتماعی فضا	کیفیت نمای ساختمانی و جداره‌ها به لحاظ کالبدی	ایمنی و امنیت در خیابان	کیفیت فعالیت جداره‌ها	کیفیت مبلمان و تجهیزات محیطی	تبلیغات خیابانی	دسترسی	ضریب تاپسیس کلی
خوشه ۱	2.25	2.799	2.688	2.855	2.5	2.357	1	1.25	0.354
خوشه ۲	2.75	2.455	2.563	2.964	2.8	2.429	1	1.25	0.368
خوشه ۳	2.5	2.684	2.75	2.979	2.2	2.714	1	1.25	0.364
خوشه ۴	3.125	2.671	2.938	2.93	2.1	2.464	1.25	1.5	0.407
خوشه ۵	2.4	2.631	3.25	2.92	2.72	2.686	2	1.7	0.427
خوشه ۶	2.8	3.056	3.4	2.708	3.4	3	2.2	2.5	0.543
خوشه ۷	4	2.921	3.219	2.996	3.7	3.25	2.25	2.875	0.535
خوشه ۸	2.5	2.84	3.475	2.874	2.72	2.514	1.8	1.7	0.475
خوشه ۹	3	2.763	2.775	2.825	3.04	2.114	2	1.2	0.407
خوشه ۱۰	2.8	2.833	2.75	2.815	2.92	2.514	1.4	1.8	0.404
خوشه ۱۱	3.556	2.617	3.486	2.975	3.289	3.254	3	2.444	0.544

جدول ۶. امتیاز خوشه‌ها بر اساس میزان برخورداری خیابان‌ها از کیفیت‌های فضای عمومی شهری از لحاظ ذهنی

عنوان خوشه	امنیت	ناهنجاری‌های اجتماعی	پاکیزگی	زیبایی و دلپذیری	احساس آرامش	ارتباط اجتماعی افراد	فعالیت‌های اجتماعی سازمان یافته	سطح درآمدی افراد	میزان دوست داشتن محیط	ادامه زندگی در محله	ضریب تاپسیس کلی
خوشه ۱	3.276	3.172	2.828	2.241	2.655	3.379	2.621	3.103	2.931	2.655	0.175
خوشه ۲	3.318	2.364	3.136	2.545	3.455	3.091	2.545	2.409	3.545	3	0.482
خوشه ۳	3.396	2.542	3.125	2.667	3.292	3.021	2.833	2.938	3.479	3.167	0.45
خوشه ۴	3.65	2.725	3.325	2.925	3.325	3.125	2.8	2.8	3.3	3.25	0.49
خوشه ۵	4	2.207	3.276	2.931	3.379	3.103	2.793	2.345	3.69	3.448	0.667
خوشه ۶	3.542	2.667	3.083	2.917	3.167	3.208	3.583	2.75	3.875	3.667	0.62
خوشه ۷	3.481	2.444	3.37	3.222	3.148	3.556	3.259	2.37	3.704	3.37	0.696
خوشه ۸	3.571	2.714	2.714	2.5	2.857	3.429	2.857	2.571	3.714	3.429	0.449
خوشه ۹	3.524	2.524	3.143	3	3.381	3.381	2.857	2.762	3.524	3.381	0.563
خوشه ۱۰	3.276	2.828	3.034	2.379	2.828	3.414	3	2.897	3	3.103	0.348
خوشه ۱۱	3.654	2	3.462	3.077	3.538	2.846	2.308	2.038	3.692	3.654	0.622

اشکال ۴ و ۵ توزیع فضایی کیفیت فضای عمومی خیابان‌های شهر رشت را در مناطق ۱۱ گانه از منظر عینی و ذهنی نشان می‌دهند. در شکل ۴ ارزیابی ذهنی ساکنان از کیفیت خیابان‌های رشت ترسیم شده است. همین‌طور در شکل ۵ امتیاز نهایی خوشه‌ها به لحاظ برخورداری خیابانها از کیفیت‌های فضای عمومی شهری از منظر عینی نشان داده شده است. در نهایت در جدول ۷ ارتباط بین معیارهای عینی و ذهنی در بین خوشه‌ها با استفاده از ضریب همبستگی پیرسون مورد آزمون قرار گرفته است. با توجه به اینکه در نگاه کلی حداکثر ضریب تاپسیس برای کیفیت فضاهای خیابانی در بین محلات (خوشه‌های) مختلف از لحاظ عینی ۰٫۶۱ و از لحاظ کیفیت ذهنی ۰٫۶۹ است، می‌توان گفت که کیفیت کلی فضاهای عمومی خیابانی شهر رشت خیلی بالا نیست و در محدوده متوسط به بالا قرار دارد و هیچکدام از محلات شهری از کیفیت فضاهای عمومی خیلی بالایی برخوردار نیستند. لیکن از لحاظ مقایسه برخورداری خوشه‌های مختلف از کیفیت‌های فضای عمومی خیابان‌ها از منظر عینی خوشه‌های ۱۱، ۶، ۷ که در برگرفته محله جدید و با سطح درآمدی بالای گلزار در شمال شهر و بخش مرکزی بالنسبه مرفه و محله با سطح درآمدی بالای منظریه می‌شوند دارای بیشترین کیفیت فضاهای عمومی در مقایسه با دیگر محلات شهر رشت هستند. پس از این سه محله، خوشه‌های ۴، ۵، ۸، ۹ و ۱۰ با ضریب تاپسیس بین ۰٫۴ و ۰٫۵ نسبت به بقیه خوشه‌های از کیفیت خیابانی نسبتاً متوسطی برخوردارند. این خوشه‌های اغلب در برگرفته محلات غربی و شرقی و جنوب شرقی رشت هستند و در نهایت خوشه‌های ۱، ۲ و ۳ با پایین‌ترین مقدار ضریب تاپسیس از لحاظ کیفیت فضای عمومی خیابانی را دارند که اغلب شامل محلات حاشیه‌نشین هستند که با ضریب تاپسیس کمتر از ۰٫۴ دارای پایین‌ترین مقدار کیفیت فضاهای خیابانی می‌باشند. از نقطه نظر کیفیت ذهنی فضای خیابانی با اندکی تفاوت وضعیت مشابهی را در رشت می‌توان مشاهده کرد. خوشه‌های ۶، ۷، ۱۱ بعلاوه خوشه‌های ۵ و ۹ که همجوار خوشه‌های ۶، ۷ و ۱۱ می‌باشند دارای ضریب تاپسیس بالای ۰٫۵ هستند که بالاتر از بقیه خوشه‌ها قرار می‌گیرند. در مرحله بعد خوشه‌های ۲، ۳، ۵ و ۸ با ضریب تاپسیس بین ۰٫۴ و ۰٫۵ در وضعیت متوسط به پایین هستند و در نهایت دو خوشه ۱ و ۱۰ با ضریب تاپسیس کمتر از ۰٫۴ پایین‌تر از بقیه محلات رشت قرار دارند.

شکل ۴. ضریب تاپسیس کیفیت فضاهای عمومی از لحاظ ارزیابی ذهنی

شکل ۵. ضریب تاپسیس کیفیت فضاهای عمومی از لحاظ ارزیابی عینی

برای تشخیص ارتباط بین کیفیت‌های عینی و ذهنی فضاهای خیابانی شهر رشت از رابطه همبستگی پیرسون استفاده گردید. میزان رابطه همبستگی بین این دو کیفیت در جدول شماره ۷ بیان شده است. با توجه به مقدار $R=0.68$ می‌توان گفت که رابطه همبستگی نسبتاً بالایی بین کیفیت‌های عینی و ذهنی فضای عمومی خیابانی در شهر رشت مشاهده می‌شود.

جدول ۷. میزان رابطه همبستگی پیرسون بین کیفیت‌های عینی و ذهنی در فضای عمومی خیابان‌های رشت

عنوان خوشه	ضریب تاپسیس کلی عینی	ضریب تاپسیس کلی ذهنی
خوشه ۱	0.354	0.175
خوشه ۲	0.368	0.482
خوشه ۳	0.364	0.45
خوشه ۴	0.407	0.49
خوشه ۵	0.427	0.667
خوشه ۶	0.543	0.62
خوشه ۷	0.535	0.696
خوشه ۸	0.475	0.449
خوشه ۹	0.407	0.563
خوشه ۱۰	0.404	0.348
خوشه ۱۱	0.544	0.622

رابطه همبستگی بین دو معیار عینی و ذهنی = ۰,۶۸

نتیجه‌گیری

فضاهای عمومی یکی از اجزاء اصلی و مظاهر شهری است که در ذهن شهروندان نقش می‌بندد و در خاطرات آن‌ها جای می‌گیرد. بخش مهمی از آن‌چه که از مفهوم فضای شهر به‌عنوان نقاط خوب و مرفه شهری و یا نقاط ضعیف در

ذهن ساکنان آن شکل می‌گیرد، عمدتاً در رابطه با فضاهای عمومی آن به‌ویژه فضاهای خیابانی آن است. بررسی کیفیت فضاهای خیابانی در شهرها و ارزیابی میزان برخورداری کلی آنها از سطح مطلوبیت خدمات عمومی به میزان قابل ملاحظه‌ای می‌تواند بیانگر کیفیت فضاهای عمومی شهر، باشد.

جمع‌بندی نظرات اندیشمندان مختلف در زمینه بهبود و ارتقای فضاهای عمومی شهری خیابان نشان می‌دهد که دو دسته معیار در این رابطه قابل شناسایی هستند. دسته اول معیارهایی هستند که عینی بوده و با مشاهده در فضا قابلیت بررسی دارند. این دسته از معیارها معمولاً مورد توجه کارشناسان قرار می‌گیرد. این معیارها عبارتند از: کیفیت پیاده‌رو، کیفیت پوشش گیاهی، تعاملات اجتماعی و خصوصیات اجتماعی فضا، کیفیت نماي ساختمانی و جداره‌ها به لحاظ کالبدی، ایمنی و امنیت در خیابان، کیفیت جداره‌ها، کیفیت مبلمان و تجهیزات محیطی، تبلیغات خیابانی و دسترسی. این پارامترها در ارتقای فضای عمومی شهری خیابان‌ها نقش موثری دارند. از طرف دیگر معیارهایی وجود دارند که ذهنی بوده و از دیدگاه شهروندان قابل تشخیص و شناسایی هستند و بر مبنای آنها در مورد یک فضا تصمیم‌گیری و رفتار می‌کنند. واضح است که بررسی این معیارها، نیاز به حضور طولانی‌مدت در فضا دارد. این معیارها عبارتند از: میزان فعالیت‌های اجتماعی سازمان یافته، ارتباطات اجتماعی افراد، احساس آرامش، پاکیزگی، ناهنجاری‌های اجتماعی، سطح درآمدی افراد، میزان دوست داشتن محیط، امنیت، زیبایی و دلپذیری و تمایل به ادامه زندگی در محله یا تغییر محله.

آگاهی از نظرات مردم و ارزیابی ذهنیت آنان و انطباق آنها با نظرات و مشاهدات میدانی کارشناسان شهرسازی در ارزیابی فضاهای عمومی شهری، نتایج خوبی را در اختیار برنامه‌ریزان شهری قرار می‌دهد که می‌تواند به تدوین برنامه‌های توسعه مؤثر و منطبق با واقعیات منجر شود. در این راستا پژوهش حاضر فضاهای عمومی خیابان‌های اصلی شهر رشت را از دو منظر عینی و ذهنی مورد بررسی قرار داد. نتایج پژوهش نشان داد که سطح کیفیت عمومی خیابان‌های رشت به‌طور کلی از هر دو جنبه عینی و ذهنی از سطح خیلی بالایی برخوردار نیست و نیازمند ارتقا کیفیت محیطی است. مقایسه میزان ضریب کلی تاپسیس در مورد کیفیت فضای عمومی خیابان‌های شهری رشت از دیدگاه مردم و مشاهدات میدانی محققین بیانگر همسویی قابل ملاحظه بین این دو ارزیابی است. محاسبه مقدار رابطه همبستگی پیرسون ($R=0.68$) بین ضرایب کلی تاپسیس بین معیارهای عینی و ذهنی مؤید رابطه مثبت نسبتاً بالای دو ارزیابی مذکور است. مقایسه کیفیت فضاهای خیابانی در بین مناطق مختلف شهر حاکی از تفاوت قابل توجه بین کیفیت فضاهای خیابانی از هر دو جنبه عینی و ذهنی در بین محلات مختلف رشت است. به گونه‌ای که خیابان‌های واقع در خوشه‌های ۶ و ۷ که شامل محلات منظریه و محلات مرکزی شهر رشت که جزء بافت مرکزی و اصیل شهر رشت بوده و از فضای عمومی خیابان‌های سرزنده برخوردار هستند و همچنین خوشه ۱۱ در شمال شهر که شامل محله نوساز گلسار می‌شود به دلیل سکونت اقشار متوسط و مرفه رشت از خیابان‌های باکیفیت بالاتری در مقایسه با دیگر مناطق شهر برخوردارند.

در مقابل اغلب محلات واقع در خوشه‌های ۱، ۲، ۳ و ۱۰ که اغلب در حاشیه شهر به‌ویژه پیرامون کمربندی شهر رشت قرار دارند و اغلب به صورت خودرو رشد کرده‌اند به دلایلی نظیر فقدان برنامه‌ریزی، نداشتن خیابان‌های ارائه‌دهنده خدمات عمومی، نداشتن فضای عمومی سرزنده، عدم توجه کافی مدیریت شهری به این فضاها و سکونت اقشار اکثراً کم‌درآمد از هر دو منظر عینی و ذهنی از کیفیت فضاهای خیابانی پایین‌تری برخوردار هستند. بقیه مناطق شهر که شامل خیابان‌های واقع در خوشه‌های ۴، ۵، ۸ و ۹ هستند و اکثر قسمت‌های شرقی و غربی شهر رشت را در بر می‌گیرند در وضعیت بینابینی قرار دارند.

سپاسگزاری

مقاله حاضر مستخرج از پایان‌نامه کارشناسی ارشد رشته شهرسازی بوده که در گروه شهرسازی دانشگاه گیلان از آن دفاع شده است.

منابع

- اسلامی محمودآبادی، م.، پیوسته گر، ی. و حیدری، ع. (۱۴۰۰). آرامش در خانه جستاری به آرامش در خانه از منظر اسلام در دو الگوی مسکن آپارتمانی و مستقل حیاطدار در شهر کرمان. باغ نظر، ۱۸(۹۹)، ۵-۲۴.
- اعتماد، گیتی (۱۳۸۴). تحول عملکرد و شکل گیری فضاهای عمومی در ایران. اندیشه ایرانشهر، ۳، ۵۲.
- بنتلی، ای ی، الکک، آلن، مورین، پال، مک‌گلین، سو و اسمیت، گراهام (۱۳۹۵). محیط‌های پاس‌خده، مترجم: بهزادفر، مصطفی، انتشارات دانشگاه علم و صنعت، چاپ دوازدهم.
- پارسی، ح. (۱۳۸۱). شناخت محتوای فضای شهری. هنرهای زیبا، ۱۱(۱)، ۴۱-۴۹.
- پاکزاد، جهان‌شاه (۱۳۹۵). کتاب راهنمای طراحی فضای شهری؛ چاپ هشتم، تهران، انتشارات شهیدی.
- پیروای ونک، م. (۱۳۹۴). رویکردی فلسفی به فضا و سیمای شهر. مطالعات فرهنگ - ارتباطات، ۱۶(۲۹) (مسلسل ۶۱)، ۱۴۹-۱۶۶.
- تاج، ش. و حافظی زاده، ش. (۱۳۸۹). پتانسیل‌یابی فضاهای شهری در بخش مرکزی شهر تهران به منظور ساماندهی اجرای مراسم فرهنگی - مذهبی با تاکید بر اجرای مراسم ایام محرم. جغرافیا، ۴(۱۲)، ۳۳-۴۷.
- توسلی، محمود (۱۳۹۵). قواعد و معیارهای طراحی فضای شهری، چاپ دوم، انتشارات دانشگاه تهران.
- تیس اونسن، توماس (۱۳۸۷). گونه‌شناسی فضا در شهرسازی، ترجمه: شکوهی، مهشید، تهران، دانشگاه هنر، چاپ اول.
- جیکوبز، جین (۱۳۹۶). کتاب مرگ و زندگی شهرهای بزرگ آمریکایی، ترجمه پارسی، حمیدرضا و افلاطونی، آرزو، چاپ چهارم، انتشارات دانشگاه تهران.
- حاجی احمدی همدانی، آ. و ماجدی، ح. و جهان‌شاهلو، ل. (۱۳۹۴). بررسی معیارهای تاثیرگذار بر افزایش میزان فعالیت زنان در فضاهای شهری (مطالعه موردی محله پونک (۲۰ متری گلستان) شهر تهران). مطالعات شهری، ۴(۱۴)، ۴۷-۵۹.
- حبیبی، س. (۱۳۸۰). فضای شهری: برخوردی نظریه‌ای. صفه، ۱۱(۳۳)، ۴-۱۳.
- حبیبی، محسن و مقصودی، م. (۱۳۸۴). مرمت شهری، انتشارات دانشگاه تهران.
- حسینی دیوشلی، س.ف. و کریمی آذری، ا.ر. (۱۳۹۷). «تحلیل ارتباط میان عوامل کالبدی و وقوع جرایم به روش چیدمان فضایی (مطالعه موردی: محله ی ساغریسازان شهر رشت)»، مطالعات امنیت اجتماعی، ۱(۵۳)، صص ۲۳۹-۲۷۲.
- حیدری، م.، برزگر، ص. و احدنژادروشتی، م. (۱۳۹۸). توانمندسازی محلات غیررسمی شهر با رویکرد هم پیوندی مردم - فضا. مطالعات راهبردی سیاست گذاری عمومی (مطالعات راهبردی جهانی شدن)، ۹(۳۳)، ۱۰۲-۱۲۷.
- خاک‌زند، مهدی و آقابزرگی، کوروش (۱۳۹۳). سنجش مولفه‌های کیفیت فضای شهری، فصلنامه پژوهش‌های معماری اسلامی، سال اول، شماره دوم، ۱۳۱-۱۴۶.
- دوانی، آندره، اسپک، جف و لیدون، مایک (۱۳۹۱). کتاب راهنمای رشد هوشمند، ترجمه: مولوی، مهرناز، چاپ اول، رشت، دانشگاه گیلان.
- رفیعیان، مجتبی، اکبر تقوایی، علی، خادمی، مسعود و علی‌پور، ر. (۱۳۹۱). بررسی تطبیقی رویکردهای سنجش کیفیت در طراحی فضاهای عمومی شهری. معماری و شهرسازی ایران ۴، ۳.
- رهنما، م. و رضوی، م. (۱۳۹۱). بررسی تاثیر حس تعلق مکانی بر سرمایه اجتماعی و مشارکت در محلات شهر مشهد. معماری و شهرسازی (هنرهای زیبا)، ۱۷(۲)، ۲۹-۳۶.
- زیاری، ک.، اشنویی، ا. و روستا، م. (۱۳۹۵). عوامل موثر در احساس آرامش در فضاهای سبز و تفریحی در شهر کاشان. فضای جغرافیایی، ۱۶(۵۴)، ۱۳۵-۱۵۳.
- ستارزاده، د.، نقی زاده، م. و حبیب، ف. (۱۳۸۹). فضای شهری، اندیشه‌ای اجتماعی. علوم و تکنولوژی محیط زیست، ۱۲(۴) (مسلسل ۴۷)، ۱۷۳-۱۸۳.
- شعبان جولا، ا. و زندیه، م. (۱۳۹۴). ارزیابی نقش منظر شهر در تامین امنیت شهروندان نمونه موردی شهر قزوین. باغ نظر، ۱۲(۳۲)، ۹۱-۱۰۲.
- عبدلی، ا.، ریسی وانانی، ر. و مختاری، م. (۱۳۹۷). ناهنجاری‌های اجتماعی و عوامل تاثیرگذار بر ارتکاب آنها در بافت‌های فرسوده شهر خرم آباد. مطالعات امنیت اجتماعی، ۹(۵۶)، ۲۰۱-۲۳۵.
- عظیمی، ن.، کرمی، ن. و عطابخش، ف. (۱۳۹۶). بررسی نقش عوامل اجتماعی و کالبدی بر احساس امنیت شهروندان در شهر رشت. معماری و شهرسازی آرمان شهر، ۱۰(۱۹)، ۱۳۱-۱۴۲.

- علیلو، م.، و کاظمی، ا.، و پورمحمدی، م. (۱۳۹۸). بررسی رابطه فضای شهری مطلوب با برگزاری آئین‌های عزاداری مطالعه موردی مراسم عزاداری دهه محرم در محله خطیب شهر تبریز. جغرافیا و برنامه‌ریزی، ۲۳(۷۰)، ۲۹-۵۷.
- علی‌دوست، رس. کریمی آذری، ار. و پرویزی، ر. ۱۳۹۷. «بررسی مؤلفه‌های هویت و مکان در بافت‌های تاریخی با رویکرد پدیدارشناسانه، با هدف دستیابی به اصول طراحی بافت‌های جدید شهری نمونه موردی: محله ساغریسازان رشت»، معماری و شهرسازی پایدار، ۶(۱)، صص ۳۹-۶۰.
- عنانهاد، م. غلامعلی‌زاده، ح. اسدی ملک‌جهان، ف. ۱۳۹۸. «سنجش نقش خاطره جمعی در فرآیند احیای خانه‌ها و بافت قدیمی ساغریسازان رشت»، معماری و شهرسازی آرمان شهر، ۱۲(۲۷)، صص ۱۳۱-۱۴۴.
- قرائی، آ.، زبردست، ا.، و ماجدی، ح. (۱۳۹۷). تبیین ارتباط میان فرم شهر و پایداری اجتماعی (مطالعه موردی مناطق ۲۲گانه شهر تهران). برنامه‌ریزی توسعه کالبدی، ۳(۳) (پیاپی ۱۱)، ۷۹-۹۳.
- کارمونا، متیو، هیت، تیم، تنراک و تیسدل، استیون (۱۳۹۴). کتاب مکان‌های عمومی، فضاهای عمومی، ترجمه: قرائی، فریبا، شکوهی، نهشید، اهری، زهرا، صالحی، اسماعیل، چاپ سوم، تهران، دانشگاه هنر.
- کالن، گوردون (۱۳۹۴). گزیده منظر شهری، ترجمه حبیبیان، منوچهر، چاپ ششم، انتشارات دانشگاه تهران.
- گل، یان (۱۳۹۴). یان گل شهر انسانی، ترجمه: غفاری، علی و غفاری، لیلیا، دانشگاه شهید بهشتی تهران، چاپ دوم، انتشارات: علم معمار رویال.
- گل، یان (۱۳۹۶). زندگی میان ساختمان‌ها: کاربرد فضای جمعی. ترجمه: علی اکبری، فرشته کریمیان، نسترن محرابی، زهره وارثی، پرهام نقش.
- گلکار، کوروش (۱۳۹۳). کتاب آفرینش مکان پایدار، چاپ دوم، دانشگاه شهید بهشتی.
- محسنی، ر.، و نصرتی پایانی، ع. (۱۳۹۳). نسبت شهر با جرم و آسیب‌های اجتماعی (مطالعه‌ای در رتبه‌بندی جرایم و آسیب‌های اجتماعی و اقتصادی شهر گرگان). پژوهشنامه جغرافیای انتظامی، ۲(۷)، ۱۱۳-۱۳۸.
- مشکینی، ا.، و قاسمی، ا.، و حمزه نژاد، م. (۱۳۹۳). ارزیابی حس تعلق به مکان ساکنان شهرهای جدید (مطالعه موردی: شهر جدید هشتگرد). فضای جغرافیایی، ۱۴(۴۸)، ۴۱-۵۶.
- مقدسی، ن. (۱۳۹۷). تبیین نقش طرح‌واره‌های ذهنی مکانی-اجتماعی در احساس آرامش ساکنین حاشیه سبز بزرگراه‌های درون شهری (نمونه موردی بزرگراه مدرس). مدیریت شهری، ۱۷(۵۲)، ۴۹-۶۳.
- منتظرالحجه، م.، نوکار، ب.، شریف نژاد، م.، و فتوحی، ز. (۱۳۹۷). سنجش شاخص‌های کالبدی مؤثر بر مؤلفه زیبایی‌شناسی در توسعه های شهری معاصر (مطالعه موردی: نواحی آماده سازی شده در شهر یزد). مطالعات شهری، ۸(۲۹)، ۴۵-۵۸.
- موتین، کلیف، (۱۳۹۶). طراحی شهری (خیابان و میدان)، مترجم حسنعلی پورمند، انتشارات دانشگاه تربیت مدرس، چاپ دوم.
- نورایی، ه.، و ستاری، ن. (۱۳۹۶). تحلیل میزان رویدادمنداری مناطق ۱۵ گانه کلان شهر اصفهان با تاکید بر زیرساخت‌های رویداد. معماری و شهرسازی (هنرهای زیبا)، ۲۲(۴)، ۴۵-۵۶.
- Bayón, M. C., & Saraví, G. A. (2018). Place, Class interaction, and urban Segregation: experiencing inequality in México City. *Space and Culture*, 21(3), 291-305.
- Bodnar, J. (2015). Reclaiming public space. *Urban Studies*. Volume: 52 issue: 12, page(s): 2090-2104.
- Brøgger, D. (2019). Urban diaspora space: Rural-urban migration and the production of unequal urban spaces. *Geoforum*, 102, 97-105.
- Cornea, N., Véron, R., & Zimmer, A. (2017). Clean city politics: An urban political ecology of solid waste in West Bengal, India. *Environment and Planning A*, 49(4), 728-744.
- Davis, M. (2017). Fortress Los Angeles: the militarization of urban space. In *Cultural criminology* (pp. 287-314). Routledge.
- Lehtovuori, P. (2016). Experience and conflict: The production of urban space. Rutledge.
- Lucci, P., Bhatkal, T., & Khan, A. (2018). Are we underestimating urban poverty?. *World development*, 103, 297-310.
- Martokusumo, W., Kusuma, H. E., & Octaviana, S. (2013, October). Evaluation of Walkability on Pedestrian Sidewalk in Bandung. In *The Second Planocosmo Conference* (pp. 1-11).
- Mohamed, M. A. S., Ibrahim, A. O., Dodo, Y. A., & Bashir, F. M. (2021). Visual pollution manifestations negative impacts on the people of Saudi Arabia.
- Patterson, M. (2016). The global city versus the city of neighborhoods: Spatial practice, cognitive maps, and the aesthetics of urban conflict. *City & Community*, 15(2), 163-183.

- Ramlee, M., Omar, D., Yunus, R. M., & Samadi, Z. (2015). Revitalization of urban public spaces: An overview. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 201, 360-367.
- Tuumll oq (2015). ooom pppcc of rrrr oo“rrr saap aa pprg for Reframing Thoor About the Spatialization of Fear in Urban Space. *Space and Culture*, 18(3), 257-272.
- Viana, N. (2015). Social Movements and Urban Space. *International Journal of Research in Geography (IJRG)*, 1(2), 1-8.
- Woldeamanuel, M., & Kent, A. (2016). Measuring walk access to transit in terms of sidewalk availability, quality, and connectivity. *Journal of Urban Planning and Development*, 142(2), 04015019

